

Füzi László

Pethő Bertalan tanulmányáról

Nehéz opponensi véleményt mondani egy olyan írásról, amelyiknek szinte mindegyik tételét elfogadom. Nehéz, mert hát kit érdekelhet az, amivel éppenséggel egyetértek, mai világunk az egyetnemértéseket, ütközéseket fogadja el történésként. Ráadásul Pethő Bertalan írása 1986-ban íródott, azt is mondhatnánk, hogy ha egy írás keletkezési idejétől világok választanak el bennünket, akkor egyáltalán miért lenne fontos egy előző világban keletkezett tanulmánnyal való egyetértésünk vagy egyetnemértésünk.

Persze, folytonosságok akadnak ama régi és mostani világ között is, ahogy – Pethő Bertalanra utalva mondom – Németh László különböző korszakai között is. De nemcsak a folytonosságok okán tartom fontosnak hangsúlyozni az írással kapcsolatos egyetértésemet, hanem azért is, mert akkor, amikor ez az írás íródott, a Németh Lászlóval foglalkozó tudományág még éppen kibontakozóban volt. A tudományos vizsgálódást megalapozó Grezsa Ferenc első Németh László-könyve 1979-ben jelent meg (*Németh László vásárhelyi korszaka*), ezt követte még két korszak-monográfiája (*Németh László háborús korszaka*, 1985, *Németh László Tanu-korszaka*, 1990). Meg kell jegyezni, hogy Pethő Bertalan nem szaktudósként szemlélte Németh László világát, hanem bölcséleti szinten, a gondolkodó igényével, ez azonban nem jelenti azt, hogy könnyű lett volna a teljesség igényével a Németh-életműben tájékozódni akkor, amikor az életmű tudományos feldolgozása még éppen csak megkezdődött. Igaz ma, az általános érdeklenség közepette sem könnyű.

Az írásban Pethő Bertalan vitatémákat ajánlott, ezek a témák a Németh László-i módszert, Németh emberképét s gondolkodói alapállását, az Egészhez való viszonyát, valamint korszakainak sajátosságait érintették. Vitatémákat ajánlott, mert Németh körül mindig vita volt, a megkésett Kádár-korszakban is, jól mondja a szerző mai jegyzetében: *„Németh László gondolkodói jelentőségének az aktualizálása tabutéma volt a »magyarországi létező szocializmus«-ban, és ennek a tabunak a megsértését csak azoknak engedte meg a Hatalom, akik a tabu »megszellőztetésével« – és jelen esetben a tabusított életmű rossz hírbe keverésével – éppen a tabut erősítették.”*

Pethő Bertalan nem a tabut erősítette, ám még azt sem mondom, hogy írása ezért nem jelenhetett meg, mert hiszen jó pár tiszta szándékú írás is megjelent abban az időben. Ám ha ez az írás megjelent volna akkor, 1986-ban, mindenképpen a tisztánlátást segítette volna, mert hiszen mai eszemmel, annyi Németh Lászlóval foglalkozó tanulmány elolvasása után is, nem beszélve Németh levelezésének, kéziratban maradt írásainak megismeréséről, azt mondom, hogy a jelzett témakörök kapcsán pontosabb jellemzést aligha lehetne adni Némethről, s ennek leszögezése után csak egyetlen témakört említek majd meg kivételként.

Pontosabb jellemzést a Németh László-i módszerről (maga a módszer egyébként Németh kedvenc kifejezése) aligha lehetne adni a következőkénél: *„Alapjában intuitív volt. Intuíción azonban nem elsődlegesen, kimutatható előzmény nélkül születtek, hanem az átélésben tapasztalható hosszú és bonyolult előtörténet jellemezte őket. Módszerének fő elveként ismerhető fel*

az, hogy intuícióihoz tartotta magát.” Innét a jellemzés elkanyarodik a Morál irányába, ezt a kanyart már nem követem, hanem inkább megjegyzem azt, hogy Németh intuíciói nélkül egyetlen jelentős vállalkozása (ez a kifejezés is Németh kifejezései közé tartozik) sem jött volna létre, ugyanakkor azonban megjegyzem azt is, hogy módszeréből nem zárható ki az elemzés, ezt még regényeinek olvasói és észrevehetik, nem beszélve arról, hogy maga Németh is önmaga felől elindulva találta meg az újkor jellemző módszerét, az elemzést.

A már jelzett területeken hasonló pontosságot és tisztánlátást tapasztalunk, azt kell mondanom, hogy az egész Németh László-i jelenség megértésének kulcsát adja akkor, amikor így ír: *„Tudatosan képviselt, nagy gondolati és ítéleterővel érvényesített módszerének érvényesítése miatt nem tudott Németh László az eltörött Egész mindenese lenni. A töretlen Egézt akarta, szolgálta, noha nem sokan lehettek meggyötört századunkban olyanok, akik mélyebben éltek volna át minden Egész megtörtetésének kínját, mint ő.”* Számos pontot megnevezve fejezhetném ki egyetértésemet Pethő Bertalannal, ehelyett azonban afelé a pont felé fordulok, amelyik kapcsán a véleményem eltér az övétől. Pethő Bertalan viszonylag röviden érinti Németh László korszakait, s azt a változást, amelyik szerinte Németh László világában az 1943–48-as határvonal körül megfigyelhető. Pontosan utal arra, hogy a két korszak között számos összenövés akad, magáról a változásról így ír: *„Nem módszere és létértelmezése változott lényegesen, hanem a nézőpont, melyből létértelmezését foganatosítja, s ahonnan módszerét érvényesíti. Jelentkezésétől kezdve hívőn küzdő, pengeélű logikával, nyíltságosan harcoló; balsejtelmei, sérelmeinek hangos fájdalma, fel-felbukkanó elégtelenség-érzése ekkor még csak a kétségekkel teli lélek állandó morajlása. Ezt az első korszakot, melynek műveit jelezhetjük »Németh László I«-gyel, a rezignációnak, a kényszerű, majd egyre inkább önkéntesen is keresett visszavonulásnak, a mondanivaló hiábavalósága növekvő érzésének a korszaka követi; az utóbbi életszakaszt, és művekben is kifejeződő világlátást jelölhetjük »Németh László II«-vel. Ekkor úgy nézi témáit, mintha már lefutottak volna. Ebben a korszakában is vallja, hogy »az ember mégiscsak valami nagy 'totális' diadalra született (a régiek ezt nevezték üdvösségnek), azonban egyre inkább hiányzik belőle a teljesség láza«. Megnyitvánulási módja – úgy tapasztalja – egyre inkább az elnémulás: »Mind ritkábban történik meg – írja 1965-ös pályarajzában –, hogy a mondanivaló áttörje a szavakat pötyögtető csöndet, s ha megtörténik: dadogóvá váló hangom, az arcok elidegenedése figyelmeztet, hogy fájdalomra nincs fül, gondolataimra felvevő szerv.«”*

Értem ezt a gondolatmenetet, talán csak a kezdőpontját tenném máshova. A Németh Lászlóról írott könyvem (*Alkat és mű, Németh László 1901–1975, Kalligram 2001*) kapcsán nekem is szembe kellett néznem az életmű korszakolási kérdéseivel. Elképesztően sok átalakulás, változás mutatta meg magát Németh pályáján. Magát a Tanu-korszakot például Lackó Miklós, miután utalt arra, hogy Németh közösségének tekinthető szerepvállalásai során *„akkor érezte magát elemében, amikor a korviszonyok láthatóan szembefordultak ezzel a »hagyományos« (baloldali, radikális – F. L.) progresszióval, s a hiányok, a korlátok – vagy amit Németh annak érzett – többé-kevésbé nyíltan is kiütözköztek arculatán”,* a következő szakaszokat állította fel csupán a Tanu négy évet kitevő szakaszán belül: *„A Tanu hőskora – a népi mozgalom önállósodásának útját egyengetve – a válság elején föllendült baloldali irányzatok újabb nagy vereségének idejével esett egybe. Nem változott Németh véleménye akkor sem, amikor – első sorban a nácizmusra való visszahatásként – Európa-szerte új baloldali hullám kelt fel az értelmiségi elit soraiban. 1936–1938 között a hazai baloldal is némileg kilépett elzártságából, s a fénykorát élő népi irányzat szintén bal felé orientálódott – ekkor Németh kionult az ideológiai közéletből. Újraaktivizálódásának kezdete: 1939 tavasza, a régi, sőt az új népi progresszió visszaszorulásának és szétesésének ideje. ... Németh újabb kivonulása 1943 elején, a háború fordulópontján következett be; ezt a visszahúzóást szakította meg egy pillanatra a második szárszói beszéd közjátéka”,* s ezzel már jóval túlléptünk a Tanu időszakán. (Lackó Miklós: *Mimóségszocializmus, magyarság, korszerűség – A Tanu korai időszaka*, in: *A mindentudás igézete*, Budapest, 1985. 32–33.)

Létezik azonban egy másik, kevésbé az apró mozgásokra figyelő, ám ugyancsak lényeges mozzanatokot előtérbe állító elemzés is, Szabó Zoltáné, aki tulajdonképpen a Tanu időszakát is kettévágja, és 1935-re teszi azt a választóvonalat, amelyet Pethő Bertalan 1943–48-ra tett. Szabó Zoltán egyszerre volt kortársa Németh Lászlónak, résztvevője, szereplője annak a kornak, amelyikben Németh is részt vett, s tárgyilagos elemzője, eltérő szerepértelmezése, távolra kerülése okán kívülről is figyelhette Némethet, ahogyan számos más kortársát is, értekező prózájának, elemzéseinek tanulságait mintha a szükségesnél kevésbé hasznosítaná a magyar szellemi élet. Szabó Zoltán rokon volt ebben más elemzőkkel-értelmezőkkel. Szerinte két egymással vetekedő sajátos vonás küzdelmével jellemezte Németh pályáját. Az egyik sajátos vonást a „természetes ember” megmutatkozásával, a másikat az „artificiális ember”, azaz a „társadalom csinálta” ember megmutatkozásával írta le. A természetes ember ezzel az homme artificiel Németh Lászlóval került szembe, az egyik a maga természetes ösztöneit, a másik a „környezetből, iskolából, ismeretekből, sznobizmusból, társadalomból, kívülről érkező becsvágyakból, nyomásokból tevődik össze, ezek, hatásától meghatározva olyasmivé összegeződnek benne, amit mondjuk az »íróság« kifejezéssel, ezzel az artificiális szóval lehetne jellemezni. Az író-képzet, ami ezekből a külső hatásokból tevődik össze, vagyis nem a saját lelkéből lelkedzett, hanem társadalmilag és a környezet felől, és meghatározott, részben diákosan vagy tanárosan konformista.”

A két ember, magatartásmód, íróeszmény érvényesülését Szabó Zoltán más-más időszakaszban látja Némethnél, pályáját a természetes ember uralma jellemezte, mondta, 1935-ig, a reform elakadásáig, az artificiális emberé pedig 1935 után. „Így teszi az élet második felére az »íróság« képzete és az írói pálya Németh Lászlót olyan tragédiai egyéniséggé, akinek a sorsa, emelkedése, s végül a végzete, természetében eleve meg van határozva. Németh László alkat és képlet szerint nem tipikusan író, maga is úgy hiszi, nem elsősorban művész, alkata inkább a »szellem emberé«-é. A pálya folyamán az első évtizedben – 1935-ig – a hódítást, a képességek szerkesztés szórását parancsoló »homme naturel« az úr, Németh László tehetsége természetének megfelelő korszaka: kalandozások kora. Fiatalkora a váltott vállalkozások kora. Megvan az artificiális, kívülről érkező ellenerő is, de a döntés a tehetség természete szerinti döntés. Az a feljebb rendelt lélekben, ami valóban felsőbbrendű, mint a kapott képzetekből összetevődő tanáros, diákos ellenlábás.”

Az artificiális ember győzelmének, mondja Szabó Zoltán, messze ható következményei lesznek majd. Elsőként az, hogy a lélekben felülkerült a mű, a nagy mű vágya, majd az, hogy meghatározóvá válik a tizenkilencedik századiasság, az „irodalmi klasszikusság” iránti vágy: „a rendes tanulmány, a nagy regény, az igazi történelmi dráma, a klasszikus vígjáték: ez adja a gondolatnak, az indulatnak, a vágyának és az iszonyoknak, a használni akarásnak és az értelemnek azt a kifejezési formát, ami maradandóvá s jelentőssé teszi a művet”. Az íróság tudata, a nagy, akár a nemzet egészét reprezentáló mű iránti vágy adott, ha ugyan adhatott felmentést azért a gondolati önáltatásért, amellyel Németh a korral való küzdelméből a mű kedvéért kilépett. Szabó Zoltán ezt is érezte: „És árva Németh László ezt (mármint az önáltatást – F. L.) tudta. Ha nem tudta volna, nem érezte volna nagy műveinek minden diadalát kudarcnak. Ezért félt annyira minden bemutatón. A Tanu-számok megjelenésekor sohase félt, a rákövetkező harcot egyenesen kívánta. Az már a történelem csinálta környezet és helyzet következménye volt, hogy erről az útról nem volt visszaút, a lelkében lelkedzőhöz, a maga mivoltát kifejezőhöz, az ezt tükrözőhöz, a homme naturelhez. ... Csak kiút volt horizontálisan a vásárhelyi vagy nem-vásárhelyi Certosába előbb, onnan vertikálisan fölfelé.” (Szabó Zoltán: *A tusakodó ember*, in: Szabó Zoltán: *Ősök és utódok*, 1984. 234–236.)

Szabó Zoltán gondolatmenete, ha nem is azzal az élességgel, s ez különösképpen a határvonalra vonatkozik, nem az 1935-ös választóvonalat megkérdőjelezve, hanem inkább arra utalva, hogy 1935 után is jelentkezett a természetes ember, Németh pályájának értelmezésekor nem hagyható figyelmen kívül, Némethnek az íróságához való ragaszkodása

a későbbiekben mindig befolyásolta azt, ahogyan az adott kort elfogadta, szemben a *Tanu* lázadásával, „eretnkségével”. A jelenség értelmezéséhez látnunk kell azt is, hogy az idő miképpen szorította ki Némethet saját korából: 1932-ben még az emberiséghez kívánt szólni történelmi jelentőségű választási alternatívát kínálva, legalábbis ezzel a tudattal élte meg a *Tanu* elindítását, 1935-re már elvesztette az addigra megszerzett cselekvési lehetőségeket is, saját terébe szorult vissza, a történelem már valós választási lehetőségeket sem kínált számára, nemhogy olyan helyzetet, amelyikben történelmi súllyal, cselekvőként vehetett volna részt, így maradtak a pillanatok, mint például a szárszói beszéd pillanata, amelyekben a történelemmel szembefordulva a maga álláspontját elmondhatta – s a művek, amelyekbe világának egészét akarta belesűríteni.

Úgy gondolom, ha más szavakkal is, de ugyanarról beszélt Szabó Zoltán is, és Pethő Bertalan is, a cselekvés és a szemlélődés kettőséről. Nem azt mondom ezzel, hogy az 1943–48-as választóvonal nem létezett, hanem azt, hogy egy nagyobb és korábban felszínre került választóvonal mögött létezett, ahogyan természetesen a közvetlen cselekvés, vagy hogy ismét Németh egyik, igaz, korai kedvenc kifejezését használjam, a tett is létezett Németh 1935, vagy éppen 1943–48 utáni pályaszakaszában is.

* * *

Még egy kérdést szeretnék érinteni. Idéztem már, s egyet is értettem azzal, amit a létező szocializmus kapcsán Németh aktualizálásáról Pethő Bertalan mondott. Most azt idézem, amit Németh rendszerváltás utáni hiányáról mond: *„Az a véleményem, hogy Németh László napjainkban sem csökkenő aktualitásáról, ami több vonatkozásban megfigyelhető, ... a gazdasági cenzúra önmagában jelzést ad, mert érzékelteti az úgynevezett rendszerváltás két évtizedében bekövetkezett felemásságokat, melyek miatt az eltelt húsz évben inkább mellőzték a Németh László-i gondolatokat, mintsem az aktuális jelentőségével foglalkoztak volna.”* Ehhez a megjegyzéshez azt fűzném hozzá, hogy valóban létezik a gazdasági cenzúra, a mai világban egyszerűen kikerülhetetlen, nálunk mégis valami másról is szó van, nemcsak a pénzeszközök hiányáról. Másutt nem találkoztam azzal, hogy a szellemtudományokat, azok létjogát egészében megkérdőjelezték volna, nálunk ez is megtörtént és megtörténik, folyamatosan. Németh hiányát, s mások hiányát ezen a jelenségekörön belül kell látnunk, magát a jelenségekört pedig nem tudom másképpen látni, mint a Bibó István által leírt „eltorzult magyar alkát” legújabb megnyilvánulását.